

A TANÍTÓK HELYZETE SZABOLCS MEGYÉBEN 1868–1914 KÖZÖTT

Hazánk első népoktatási törvénye, az 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta a tanítók képzését és azok alkalmazását is. Eötvös József a törvény végrehajtásában nagy jelentőséget tulajdonított a néptanítóknak. A Néptanítók Lapja első számában is hangsúlyozta, hogy a törvény „... egy szebb jövőnek alapjait rakhatja le” és „... minden e célra irányzott törekvéseinknek eredménye azon buzgalomtól függ, mellyel e hon néptanítói törekvéseinkben részt vesznek”. Beszédeiben, írásaiban sűrűn hangoztatta, hogy a tanító megfelelő szakmai felkészültsége és hivatástudata nélkül nem vihető előbbre a népoktatás ügye. A törvény 133. §-a kimondja, hogy a „... tanítói hivatalra ezentúl csak oly egyének képesítettek, akik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték”, és a kötelező vizsgák letétele után tanítói oklevelet szereztek. Amennyiben az említett tanfolyamot nem látogatta a tanítással foglalkozó, az elméleti és gyakorlati tárgyakból tanítóképesítői vizsgán kellett számot adni felkészültségéről.

A népoktatási törvény megjelenésének évében az országban összesen 39 tanítóképző állott fenn. Köztük királyi katolikus jellegű volt 11, kir. görög kat. 2, róm. kat. 4, gör. kat. 1, gör. keleti püspöki 3, református 3, evangélikus 9 és izraelita 1. Közéjük tartozott ezeken kívül 5 róm. kat. zárdai tanítónőképző intézet is. A következő évben Eötvös József 5 állami intézetet szervezett: négyet férfiak és egyet nők számára.¹ Az 1870. évi országgyűlési jelentésben pedig már 50 tanítóképző intézet szerepel: 36 felekezeti és 14 állami, ugyanakkor újabb állami intézetek felállítását is kilátásba helyeztek.² A következő években a tanítóképző intézetek száma fokozatosan emelkedett és az 1890-es években közel 70 működött: 1893-ban 25 állami, 24 róm. kat., 4 gör. kat., 3 gör. keleti, 3 ref., 9 ev. és egy izraelita jelleggel.³

1868-ban a meglévő 39 tanítóképző intézet nem volt képes annyi tanítót képezni, amennyi az ország szükségleteit fedezhette volna. Ez a tény arra készítette Eötvös Józsefet, hogy a törvény 133. §-ában a következőket jelentse ki: „... akik a jelen törvény kihirdetésekor már hivatalban voltak, állomásaikon meghagyatnak ugyan, de kötelességek az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt tanításbeli jártasságukat és ügyességüket igazolni...” Akik pedig nem mutattak megfelelő tapasztaltságot a gyakorlati tanításban,

¹ Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás, Bp. 1896. II. füzet. 123.

² A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népoktatás közoktatás állapotáról 1870-ben – Eötvös József: Kultúra és nevelés. Bp. 1976. 427–495.

³ Péterfy: i. m. II. füzet. 124.

azokat a nyári szünetben a legközelebbi képzőben „póttanulásra” kötelezte. A törvény más, lényeges pontjaiban is érezhető kényszerű kompromisszum mutatkozik meg itt is, hiszen a tanítóhiány miatt nem lehetett az oklevéllel nem rendelkező tanítókat elbocsátani.

*

Szabolcs megye, a tárgyalt időszakában a tanítóképzés tekintetében hátrányos helyzetben volt. Bár hosszas előkészület után, az evangélikus egyház fennhatósága alatt, 1847-ben megnyitotta kapuit az első nyíregyházi tanítóképző, de működését a következő évben ideiglenesen felfüggesztette. Ismételten csak 1858-ban nyílt meg, de 1872-ben – anyagi nehézségek miatt – véglegesen beszüntette működését. Ezzel a város és az egész megye, közel fél évszázadon keresztül, tanítóképző nélkül maradt. A folyamatos tanítóképzés csak 1914-től, az első állami tanítóképző felállításától valósulhatott meg.⁴

A nem képesített tanítók számára 1870-ben, a nyári szünet alatt, az ország különböző városaiban összesen 29 póttanfolyamot szerveztek. Szabolcs megyében az ilyen jellegű tanfolyam megnyitására az akkori megyeszékhelyen, Nagykállón került sor, annak ellenére, hogy ott tanítóképző nem működött. 1872-ben ezeknek a száma országos viszonylatban már 42-re emelkedett, azonban a tanfolyamokon való részvétel – a tanítók anyagi nehézségei miatt – akadályokba ütközött. Ez derül ki pl. a nyíregyházi ev. iskolaszék egyik 1872-es jelentéséből is. Ekkor a tanfelügyelő póttanfolyamra irányuló felhívására az iskolaszék nemleges választ adott. Az elutasító irat indoklásában olvashatjuk, hogy a tanyai tanítók a tanfolyam idején „... csekély napi díj mellett még a kevés jövedelmüket szaporító kis gazdálkodásukat is elhanyagolják”, a városi tanítók pedig „... bírnak olyan szakavatottsággal, miszerint az újabb nevelészet igényeinek megfelelnek”. Ennek ellenére az 1872. aug. 5-én Nagykállóban kezdődött tanfolyamra 3 tanyai tanító, nevezetesen: Estók István, Tomasovszky Károly és Válint Pál jelentkezett és azt el is végezte.⁵

A tanítói képesítés megszerzésére, a megyében, az „esperességi tanítói vizsgálat” is lehetőséget biztosított. Az ilyen jellegű vizsgákat a főesperesből, a körlelkészből és egy városi tanítóból álló bizottság folytatta le. Így jutott tanítói oklevélhez pl. 1872. júl. 20-án Kovács György, Garai Márton és Kirtyán (Krtján) Mihály nyíregyházi ev. tanító is.⁶

Hogy mennyire javult az elemi iskolák képesített tanítókkal való ellátottsága azt a következő adatok szemléltetik: az 1873. évben – az első ilyen jellegű felmérés alkalmával – az országban 15 449 képesített tanító mellett 4179 nem képesített is működött. Az utóbbiak aránya 23% volt. 1880-ban ez az arány 20%-ra, 1887-ben 13,4%-ra és 1894-ben 10,4%-ra csökkent. Ekkor a képesített és nem képesített tanítók száma – az iskolák jellegét tekintve – a következő megoszlást mutatta:⁷

⁴ A nyíregyházi tanítóképzés kezdeteiről l.: *Hársfalvi Péter*: Az iskolaügy Nyíregyházán 1868 előtt – A százéves magyar népoktatás fejlődéstörténetének problémái. (Szerk.: Dr. Almásy György). Nyíregyháza. 1969. *Orosz Gábor*: Adalékok az első nyíregyházi tanítóképző történetéből – Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. XII. évf. 3. sz. 71–78.; *Sárdi Béla*: Az állami tanítóképzés kezdetei Nyíregyházán – Szabolcs-Szatmári Szemle. 1977. XII. évf. 3. sz. 78–86.

⁵ Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár. (Később: Sz–Sz. M. L./X/103.) A nyíregyházi ág. ev. tanítói kör jegyzőkönyvei 21. o. 51.

⁶ Ua. 22. o. 60. p.

⁷ *Péterfy*: i. m. II. füzet. 129.

Az elemi iskolák		A tanítók közül		
száma	jellege	képesített	nem kép. száma és %-a	
893	állami	1970	10	0,5
1945	községi	4389	150	3,2
5509	róm. kat.	7684	866	10,0
2137	gör. kat.	1592	526	24,4
1801	g. keleti	1690	497	22,2
2362	ref.	2600	400	13,3
1417	ev.	1948	222	10,2
561	izr.	1031	13	1,2
159	magán	251	13	4,9
48	unit.	64	13	16,8
48	társulati	100	2	2,0
Összesen				
16 881		23 329	2712	10,4

A fenti táblázatból megállapítható, hogy az ország 16 881 elemi iskolájában dolgozó 26 041 tanító közül 2712 nem rendelkezett képesítéssel 1894-ben. Azaz a tanítók 10,4%-a képesítés nélkül tanított. Az utóbbiak közül azonban 493 tanító – mivel az 1868. évet megelőzően léptek szolgálatba – törvényesen képesítettnek tekintendő. Így módon a nem képesített tanítók száma 2219-re, arányuk pedig 8,5%-ra csökken. A képesített tanítókkal való ellátottság a legjobb volt az állami (99,5%), az izraelita (98,8%), a társulati (98,1%) és a községi (96,8%) iskolákban. Igen mostoha volt az ellátottság az unitárius (83,2%), a gör. keleti (77,8%) és főként a gör. kat. (75,6%) felekezeti iskolákban. Ennek elsősorban anyagi okai voltak, melyre később térünk ki.

Az országos adatok ismeretében vizsgáljuk meg a Szabolcs megyében dolgozott tanítók képesítés alapján történő eloszlását, amelyhez a következő táblázat nyújt segítséget.⁸

Tanév	Tanítók száma	Képesített	Nem kép. száma és %-a	
1875/76	363	?	?	?
1876/77	365	288	77	21,1
1879/80	371	263	108	29,1
1880/81	317	259	58	18,3
1881/82	317	274	43	13,5
1882/83	320	283	37	11,5
1883/84	322	288	34	10,5
1884/85	322	300	22	6,8
1885/86	330	310	20	6,1
1886/87	330	306	24	7,2
1889/90	339	313	26	7,6
1891/92	363	326	27	7,6
1892/93	359	311	48	13,3
1893/94	360	?	?	?
1894/95	369	?	?	?
1900/01	381	370	11	2,9

⁸ *Hebény Zoltán*: Az elemi népoktatás Szabolcs megyében 1868–1914 között. Debrecen. KLTE. 1979. 168. (Kézirat)

A Szabolcs megyében működött tanítók pontos számát – a hiányos levéltári dokumentumok miatt – csak az 1875/76-os tanévtől kezdődően ismerjük. 1901 után pedig a tanítók és az óvók száma együtt szerepel. A tanítók számának nagy csökkenése látható az 1879/90-as és a következő tanév között. Ez a látszólagos visszaesés annak az 1876-ban végrehajtott megyerendezésnek az eredménye, melynek során az újonnan alakult Hajdú megyéhez, valamint a meglévő Bihar megyéhez kapcsoltak több szabolcsi települést. Az említett települések közigazgatásilag 1876-ban, tanügyi vonatkozásban pedig 1878-ban kerültek az új felügyelet és irányítás alá, de megfelelő irataik a szervezés alatt még Szabolcsban maradtak.⁹

A táblázatból kitűnik, hogy a megye tanítói között a nem képesítettek aránya igen magas volt az 1880/81-es tanévig; néhol megközelítette a 30%-ot is. Ezután arányuk fokozatosan csökkent és az 1884/85-ös tanévben 6,8%-ot mutatott, majd stagnálás következett be az 1892/93-as tanévig. Ekkor azonban a megnövekedett beiskolázási arány miatt (a 6–15 évesek 93,14%-a iratkozott be az iskolákba!) a nem képesített tanítók aránya 13,3%-ra emelkedett. A századfordulón viszont a beiskolázási arány jelentősen csökkent (73,3%-ra!), amely lehetővé tette, hogy az említettek aránya 3% alá kerüljön.

Az országos adatokkal összevetve a megye képesítéssel nem rendelkező tanítóinak arányát a következőket állapíthatjuk meg: 1880-ban a megyében még 9%-kal több oklevél nélküli tanító működött, mint az országban átlagosan, de ezután azok aránya az országos átlag alá süllyedt és tartósan ott is maradt. Az 1886/87-es tanévben pl. országosan 13,5%, a megyében pedig csak 7,2% volt a nem képesített tanítók aránya. A századforduló után nőtt a képesített tanítók száma, de mind kevesebb állást hirdettek meg, s ezért többen állás nélkül maradtak. Ez a tény arra készítette a tanfelügyelőt, hogy a közigazgatási bizottság ülésein a tanítók védelmében szót emeljen. Így történt ez 1908. febr. 20-án is, amikor arra kérte a bizottságot, hogy helyettesítéseknél „... a megyebeli állás nélküli tanítók előnyben részesüljenek”.¹⁰ A képesített tanítókból való „többletet” a tanítóválasztási jegyzőkönyvek is igazolják. Ezek közül itt csak a rakamazi községi iskolaszék által meghirdetett pályázatot említjük, melyre – 2 tanítói és 2 tanítónői állásra – 25 férfi és 36 képesítéssel rendelkező nő jelentkezett. A pályázók közül 1908. július 18-án Mihavecz Rezső, Bugyi Endre, valamint Milotay Erzsébet és Balla Margit tanítókat választották meg.¹¹

A fentiekből azonban nem következik az, hogy a megye elemi iskoláiban folyó oktatás hatékonyabb volt, mint az országban általában. A korabeli elemi oktatás hatékonyságát ugyanis az írás-olvasás elsajátításának mértékében lehetett megállapítani, amely a megyében igen alacsony értékeket mutatott. Erre csupán néhány példát emelünk ki a tanfelügyelői jelentésekből. Az 1881/82-es tanévben az iskolát 12 éves korban elhagyó 3098 gyermek közül jól tudott olvasni és írni 1753, csak olvasni pedig 56 tanuló.¹² Azaz a 12 éves gyermekek 56,6%-a tanult meg írni és olvasni, csak olvasni pedig 1,8% az iskolai tanulmányok alatt. Vagyis a gyermekek 41,6%-a úgy távozott az iskola falai közül, hogy analfabéta maradt. Az 1889/90-es tanévben ez az arány 39%,¹³ az 1892/93-as tanévben

⁹Sz-Sz. M. L. IV/B-404. (Közigazgatási Bizottság iratai) 27. 622/1878.

¹⁰Ua. 80/III. 669/1908-430.

¹¹Ua. 80/III. 2239/1908.

¹²Nyírvidék (Hetilap) 1883. IV. év. 3. sz. Tanügy.

¹³Sz-Sz.M.L. IV/B-404. 50/XIV. 344/1890-1013.

pedig 41,5% volt.¹⁴ Mindezekből következik, hogy az elemi iskolai oktatás csekély eredménye, illetve eredménytelensége egyedül a képesítésbeli hiányokkal nem magyarázható.

Kétségtelen, hogy a megye tanítói között az 1870-es évek végén és az 1880-as években a nem képesítettek többsége hiányos és téves ismeretekkel rendelkezett, az is megállapított tény, hogy néhány tanító elaggott kora és érzékszervi fogyatékosága miatt tanításra képtelen volt, mégis az oktatásban csekély eredményt elérő tanítók többsége hanyagság, nemtörődömség és az anyagi nehézségek miatt hanyagolta el a tanítást. Ezek ellen a tanfelügyelő sokszor igen kemény szavakkal lépett föl, és felelősségrevonásukat, sőt több esetben elmozdításukat követelte.

Az 1890-es évek elejétől kezdve a megfelelő dokumentumok mind több alkalommal tudósítanak az eredményes munkát elérő tanítók erkölcsi és anyagi megbecsüléséről. 1890-ben pl. a Kállay András főispán által tett 1000 ft-os alapítvány kamataiból Kertész János eszenyi ref. tanítót jutalmazta a közigazgatási bizottság.¹⁵ 1891-ben a jutalmat Lőrinczy István gégenyi ref. tanító, 1892-ben pedig Szombathy Imre szentgyörgyábrányi állami és Sikolya Antal gávai ref. tanító nyerte el.¹⁶ A megyei szintű elismerésen kívül tudomásunk van arról is, hogy a századforduló utáni években több Szabolcs megyei tanító a VKM. elismerésében és jutalmazásában részesült. 1908-ban pl. 200 korona fizetékiegészítésben részesítette a VKM. „... a népnevelés terén szerzett kiváló érdemeinek jutalmazásképpen” Halászné Schön Irma nyíregyházi izr., Stima Gyula nyírbaktai gör. kat., Szabó Gyula újfehértői ref., Szombathy Imre fényeslitkei ref., Dömötör Ferenc napkori községi, Bartha János nagykállói ref., Kubacska István nyíregyházi ev., Ignáczy Elek rakamazi róm. kat., Ruhman Andor nyíregyházi ev. és Blaskó György nyírbaktai róm. kat. tanítókat.¹⁷ Igen nagy megtiszteltetésben részesült 1911-ben Orsovszky Gyula nyíregyházi róm. kat. igazgató-tanító, amikor őt a Magyar Tudományos Akadémia Wodiáner-díjjal tüntette ki.¹⁸

*

Eötvös József 1868-ban kiadott köriratában erősen kifogásolta, hogy a megyékben „... egyes községek s illetőleg ezek érdekelt lakosai vagy nagyon rendetlenül, vagy éppen nem adják meg a tanítók megérdemelt ...” járandóságait. Majd így folytatta: „... a néptanítók fontos hivatásukhoz képest általában véve ugyanis mostohán lévén díjazva ... , minthogy az anyagi zavarok közt élő legtöbb ember ritkán képes különösen szellemi föladatának higgadt teljesítésére, az ily viszonyban élő tanító is kedvét szokta veszteni ... Szenvedni, satnyulni fog mellette az iskola, s szenved ennek következtében a közművelődés is”.¹⁹

¹⁴ Ua. 55/XIV. 90/1893. I. p.

¹⁵ Ua. 51./XIV. 4/1891–175.

¹⁶ Ua. 54/XIV. 621/1892.

¹⁷ Ua. 80/III. 1337/1908.

¹⁸ Ua. 93/II–III. 107/1911–1497.

¹⁹ Idézi *Regős János*: Vas megyei képek a kiegyezés utáni évek népoktatás ügyében – Tanítóképző Int. Tud. Közl. II. Debrecen. 1964. 240.

A fentebbi kijelentések a tényleges helyzet ismeretéből fakadtak, mert az 1860-as évek közepén a tanítók díjazása országosan rendkívül eltérő volt. Az évi 20 ft-os tanítói fizetés-től kezdve a 2000 ft-os javadalmakig igen sok közbeeső változata volt a tanítók javadalmazásának. Kisebb-nagyobb eltérések mutatkoztak a különböző felekezeti tanítók anyagi elismerésében is. Az izraelita rendezett elemi iskolák tanítóinak fizetése igen jónak volt mondható, mert a legtöbb helyen meghaladta az évi 400 ft-ot. A protestáns felekezeti iskoláknál is átlagosan véve egységesebb volt a tanítók javadalmazása, de több helyen nem érte el az 1868-ban megállapított mértéket. A róm. kat. és a gör. kat. tanítók között azonban már több akadt, akinek évi jövedelme a 100 ft-ot sem érte el. A legelhanyagottabb állapotban sínylődött hazánkban a gör. keleti tanítók nagyobb része, mert évi fizetésük, átlagosan véve, nem érte el még a 100 ft-ot sem. Gondot okozott a protestánsoknál, de a katolikusoknál is, hogy a tanítók fizetésének jelentős hányadát a legkülönbözőbb terményekben, juttatásokban és igen rendszertelenül szolgáltatták ki.

A néptanítók fizetésének megállapítása és folyósítása körül hosszú éveken át kialakult rendszertelenséget a népoktatási törvény kívánta megszüntetni. A 142. § szerint az iskolaszéknek kötelessége megállapítani a tanító kötelességeit és illetményét is, „... azonban tisztes lakáson és legalább egynegyed holdnyi kerten kívül is a fizetése nem lehet kevesebb, mint a) az elemi iskolai rendes tanítóé 300 ft; b) az elemi népiskolai segédtanítóé 200 ft”. Azonban a törvény lehetőséget adott arra, hogy e fizetések egy részét „természetben” is ki lehet szolgáltatni. A 143. § ezt így fogalmazta meg: „... ott a hol eddig szokásban volt, vagy a hol a helyi viszonyokhoz mérten czélszerűnek mutatkozik, ama fizetések aránylagos része terményekben, ezek árának 10 évi átlagát számítva, állapíttatik meg, mely terményeket az illető községek előljárói szedik be és szolgáltatják ki”. A törvény ezen intézkedései azonban csak a kevés számú állami és községi elemi iskolára nézve voltak kötelezőek, s a felekezetek csak ott vették figyelembe, ahol ezeket nagyobb nehézségek nélkül érvényesíteni lehetett. Ennek következtében az országban dolgozó közel 18 000 felekezeti tanító anyagi helyzete észrevehetően alig változott.

A törvény életbelépése után Szabolcs megyében is az országos arányoknak megfelelően csak igen lassan és kevés számban alakultak meg a községi és az állami elemi iskolák, melynek következtében a megye tanítóóságának tetemes részét a felekezeti tanítók alkották. Az 1875/76-os tanévben pl. a tanítók 94,7%-a felekezeti iskolákban tanított, de még 1908-ban is 88,7%-ot képviseltek. A javadalmazás tekintetében tehát a tanítóóság zöme az iskolafenntartó felekezetek anyagi erejére és belátására volt utalva.

A tanítók többsége – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – jövedelmének jelentős részét nem készpénzben, hanem terményekben, kisebb-nagyobb földterület használatában, legeltetési jogban, fában, tojásban stb. kapta, ezért arra kényszerült, hogy idejének tetemes részét gazdálkodásra, „életkeresésre” fordítsa. Szamosapáti községben pl. 1873-ban a tanító jövedelmét 29 ft készpénz és 10 hold föld jövedelme alkotta, melynek adóját, 18 ft-ot is fizetnie kellett.²⁰ A paszabi ref. iskola tanítója pedig 1878-ban teljes jövedelmét gazdálkodással volt kénytelen biztosítani, mert készpénzbeli fizetést nem kapott. Egész évi megélhetését a következők alkották: „... természetbeli lakás, 27,5 hold szántó-föld és 55 hold rét, melynek évi átlagos jövedelme 440 ft-ot tesz ki”²¹

²⁰ Sz-Sz.M.L. IV/B-411. (Alispáni iratok) 149/1873.

²¹ Uo. IV/B-404. 28. 101/1878.

A tanítók nyomorúságos életének javítására a községi bírók, szolgabírók is kísérletet tettek. Több alkalommal felhívták feletteseik figyelmét a tanítók tisztességes jövedelmének biztosítására, azonban ezek rendszerint eredménytelenek maradtak. A kenézlői főbíró pl. 1877-ben a következőket írta az alispánnak: „... a ref. és g. kat. tanító gyenge, sőt mondhatni semmi fizetése valami úton-módon javíthatnák, ami által az illető tanítók részéről kettős buzgalom fejtetnék ki, s nem kellene az önfenntartás követelményeinek igen sok időt hivatásuknak meg nem felelő munkakörben eltölteni”.²² Ugyanott olvashatjuk Csike István ref. lelkész írását, amelyből a „mondhatni semmi fizetés” megállapítható. Eszerint a tanító fizetése a következőkből tevődött össze: „A telekkel bíró gazdák száma 14, ezek egy véka gabonát, 40 X fél szekér fát fizetnek. Házzal bíró zsellérek 20-an vannak, gazdákkal egyformán fizetnek. Háztalan zsellérek 9-en vannak, feleannyit fizetnek. Az egyházmegyétől 6 ft segélypénzt kap. Földje semmi sincs.” Azaz a ref. tanító évi jövedelme gabonából, fából és 6 ft készpénzből állt. Igen tanulságosnak tűnik, ha az említett kenézlői tanító javadalmát 23 év múlva, 1900-ban is megvizsgáljuk. Ekkor a kiadott díjlevél tanúsága szerint jövedelmét a következők képezték: „1. Minden külön kenyéren lévő gazda fizet 1, azaz egy véka gabonát, félszekér fát és 40 kr személypénzt. Ilyen gazdák vannak 16-an. 2. A házzal bíró zsellérgazdák fizetnek egy-egy véka gabonát és 40 kr személypénzt. Ilyenek vannak 20-an. 3. A házzal nem bíró zsellérek fizetnek félvéka gabonát és 20 kr személypénzt. Ilyenek vannak 10-en. 4. A gyermekek taníttatásáért fizettetik egy-egy forint o. é., van mintegy 25–30 tanítvány. 5. A nagytiszteletű egyházmegyétől segedelempénzt 6 ft 30 kr. 6. Legeltetési joga van 12 marhára. 7. Egyházi kert, mintegy kétvékás, jövedelmét lehet tenni 6. o. é. forintra. Megszántani tartoznak az egyház hívei. 8. Énekszóval való temetésért fizetnek 50 kr-t. Ha búcsúztatóval temet s énekszóval teszi koporsóba, fizetnek 1 ft 20 kr o. é.”²³ A tanító fizetéséhez tehát a „nagytiszteletű egyházmegye” évtizedeken keresztül évi 6–6,30 ft-tal járult hozzá. A többi hozzájárulást az egyház hívei fedezték. Így is a tanító készpénzbeli fizetése, a temetési díjakkal együtt, 75–80 ft-ra tehető. Jövedelmének többi része, melynek értéke pontosan nem határozható meg, természetbeli volt.

A tanítói természetbeli jövedelmek beszédésének formája és a tanítóhoz való eljuttatásának módja azonban sok kívánnivalót hagyott maga után. A tanítók sokszor arra kényszerültek, hogy a jogos jövedelmüket saját maguk szedjék be a lakosoktól. Ez a tevékenység idejük jelentős részét foglalta le. A megye több községében a megélhetés nehézségei arra késztették a tanítókat, hogy munkahelyüket elhagyva más településen keressenek jobb lehetőséget. 1878-ban pl. a tanfelügyelő elpanaszolta, hogy az újfehértói g. kat. iskolában „... a tanítói fizetés nem rendeztetett, tanítójaikat a lehető legnyomorúságosabban fizették és fizetik jelenleg is, kik néhány hónapi működés után, minthogy nincs miből megélhetniök, elhagyják állomásaikat...”²⁴ Máshol pedig a tanítói fizetéseket nem szolgáltatták ki, akik pl. adójukat ezért nem tudták befizetni, melynek következményeként a községi előljárárság végrehajtást rendelt el. Ez történt pl. Gyulaházán 1879-ben, ahol Földi Tamás tanító bútorait és tehenét a községi előljárárság elhurcoltatta, s ezzel „... tanítói

²² Uo. IV/B-411. 267/1877.

²³ Uo. IV/B-404. 60/III. 121/1903–254.

²⁴ Ua. 27. 310/1878. 9.

tekintélyét sértette és szánandó állapotba hozta”.²⁵ Az 1881-es szolgabírói jelentés szerint a nyírbátori járásban a népnevelés akadálya „... a tanítók szegény helyzete is, kiknek fizetéseit minden községben végrehajtás útján kell beszédeni, bár így is csak alig folyik be 2/3-ad fizetés”.²⁶ A tanfelügyelői jelentések számtalan esetben tesznek említést hasonló nehézségekről. Az 1891. márc. 12-én tartott ülésen a tanfelügyelő a következőket mondta: „... a felekezeti tanítók legnagyobb része még az egyházközségek által részökre megállapított fizetésüket sem kapják rendszeresen s így mindennapi élelmük beszerzése végett kényszerülve vannak járandóságaiik egy részét házról-házra járva, nem egyszer éppen a tanításra előírt idő alatt közvetlenül a felektől szedni be, mely körülmény nemcsak a tanítói állás tekintélyén üt érzékeny csorbát, hanem a nyomasztó anyagi gondokkal terhelt tanító idejét az oktatástól vonván el...” a népoktatás eredményességét akadályozza.²⁷

A népiskolai törvény megjelenése után 25 évvel, 1891-ben a szabolcsi tanítók jelentős részének fizetése az évi 300 ft alatt volt. A tanfelügyelő szinte elárasztotta az egyházi főhatóságokat olyan levelekkel, amelyekben a tanítók fizetésének 300 ft-ra történő fel-emelését kérte, de a legtöbb esetben elutasítás volt a válasz. Ebben az évben pl. az 50 g. kat. tanító közül 22-nek, a 138 ref. tanító közül pedig 17-nek fizetése 300 ft alatt volt. A g. kat. tanítók közül Kiskállóban 91 ft, Pazonyban 98 ft, Encsencsen 100 ft, Piricsén 120 ft, Tornyospálcan 130 ft, Madán 140 ft, Nyírlugoson 135 ft, Leveleken 150 ft volt a tanítói fizetés évi összege. A ref. tanítók közül Gemzsén 177 ft 20 kr, Jékén 191 ft 50 kr, Gelsén 194 ft 90 kr-t kapott a tanító. A többiek fizetése 200 ft, vagy annál magasabb volt.²⁸

A későbbi években keletkezett tanítói „állomásokat” már jobban fizették. Ebben a tekintetben előnyösebb helyzetben voltak a birtokosok által felállított és felekezetivé, államivá nyilvánított iskolák tanítói. 1892-ben pl. Pusztabánházán, Bory Béla birtokos által felállított iskola tanítója egy épületet kapott, mely lakószobából, pitvarból és egy tágas teremből állt. Az utóbbit tanteremnek használták. Ezenkívül a tanító javadalmazásához a birtokos „... 2 métermázsa búzát, 6 m. mázsa rozsot s 3 m. öl tűzifát ajánlott fel”. A tanító az említettekén kívül az 5%-os iskolaadóból is részesült.²⁹ Hasonló volt a helyzet a Kállay András főispán által alapított telektanyai iskolában is, ahol a birtokos iskolát és tanítói lakást építtetett, valamint annak fenntartását és a tanító javadalmazását magára vállalta. Ez utóbbi 300 ft készpénzből, 2 szoba, konyha, kamra stb. szabadlakásból, 2 öl tűzifából és 2 hold szántóföld használatából állt.³⁰ Igen jó jövedelmet élvezett Piskovics János képesített tanító, aki a Dessewffy Ottó földbirtokos által alapított és fenntartott Zsindelyes-tanyai iskolában tanított. Évi jövedelme 250 ft készpénzből, lakás, kert, 20 000 négyszögöl szántóföld és 6274 négyszögöl rét használatából tevődött össze.³¹

²⁵ Ua. 29. 322/1879.

²⁶ Ua. 34. 686/1881.

²⁷ Ua. 51/XIV. 56/1891.

²⁸ Ua. 52/XIV. 288/1891.

²⁹ Ua. 53/XIV. 233/1892.

³⁰ Ua. 55/XIV. 90/1893–840.

³¹ Uo. XII/6. (Nyíregyházi ág. ev. Egyházközség iskolaszéki üléseinek jegyzőkönyvei 1885–1925.) 1885. szept. 24.

A tanítók jövedelmét befolyásolta az a körülmény, hogy a különböző felekezetek tanítványaiktól eltérő mennyiségű tandíjat szedtek. Az izraelita és a protestánsok iskoláiban dolgozó tanítók átlagosan jobb fizetését a magasabb tandíjak is elősegítették. Más-más tandíjat fizettek az idegen felekezetű, a vegyes házasságból származó gyermekek, sőt különbség volt a tandíj összegében aszerint, hogy a tanuló az I–II. vagy a felsőbb osztályokban tanult-e. A mindenkori tandíjak összegét, a tandíjmentességet az iskolafenntartók határozták meg. A nyíregyházi ev. egyház által fenntartott elemi iskolákban pl. a tandíj összege az 1878/79-es tanévtől kezdve a következő volt: ev. vallású gyermek után évi 2 ft, idegen felekezetűért évi 6 ft (ebből 2 ft a tanítót illette!), vegyes házasságból született gyermek után I–IV. osztályig évi 4 ft (ebből 2 ft volt a tanítóé!), V–VI. osztályba járó tanulóért évi 8 ft (ebből 4 ft-ot kapott a tanító!).³² A magánvizsga díja fejenként 1 ft-ról 5 ft-ra emelkedett 1878. szept. 1-én, melyből 2 ft-ot az iskolai könyvtár fejlesztésére fordítottak.³³ Egy évtized múlva, 1888. szept. 2-án az utóbbi összegét 10 ft-ban állapította meg az iskolaszék.³⁴ Az evangélikus elemi iskolák a gyermekek szüleitől az említett tandíjakon felül gyermekenként 50 kr beíratási díjat és „iskolai szükséglet” címén 20 kr-t szedtek be s egyben kötelezte őket arra is, hogy az iskolákat tüzelővel lássák el.³⁵ A többi iskolafenntartó által megállapított tandíjak részletezése nélkül itt csupán azt említjük meg, hogy a századfordulón a gör. kat. iskolaszékek 2 korona (= 1 ft), a községek átlagban 4 korona, az állami iskolák gondnokságai pedig (pl. a kisvárdai az 1906/07-es tanévben) 6 korona tandíjat szedtek, az 50 filléres beíratási, felvételi díjakon felül.³⁶

Egy felekezeten belül is különbségek tapasztalhatók az azonos végzettségű tanítók fizetése között aszerint, hogy várososon, falun vagy tanyán tanított-e az illető. A városi iskolák tanítóinál további eltérések mutatkoztak az I–II. és a felsőbb osztályokban foglalkoztatott tanítók fizetésében. Pl. 1873-ban a nyíregyházi ev. iskolákban a tanyai tanítók 150–300 ft-os fizetésével szemben a városi tanítók 500–600 ft-os bére állt.³⁷ 1886-tól ez annyiban módosult, hogy a tanyai képesített tanító 400 ft, a városi I–II. osztályban tanító 500 ft, a III–IV. osztályban tanító – 5 év eredményes tanítás után – 600 ft, az állandó segédtanító 300 ft fizetést kapott.³⁸

További eltérések jelentkeztek a tanítói jövedelmekben, azok másodállása miatt. Míg a tanyai, pusztai tanítók másodálláshoz nem juthattak, addig a városban tanítóknak erre lehetőségük nyílt. Már 1873-ban az ev. városi tanítók közül nyolcan rendelkeztek ilyen többletjövedelemmel, a „... korosabb négy csupán csak tanított”.³⁸ A tanyai tanítók helyzetét csak súlyosbította, hogy az iskolai vizsgákon megjelenő 3–4 tagú bizottság ellátásáról a tanítónak illett gondoskodni. Ezen kívánt segíteni az a javaslat, amely 1884. február 4-én tartott gyűlésen hangzott el. Eszerint a vizsgáló bizottság ezt a „szolgáta-

³² Uo. X/103. (Nyíregyházi ág. ev. Tanítói kör jegyzőkönyvei) 128. 8. p.

³³ Ua. 120. 6. p.

³⁴ Ua. 324. 14. p.

³⁵ Uo. XII/6. 49/1886.

³⁶ Uo. IV/B-404. 80/III. 2004/1908.

³⁷ Uo. X/103. 36. 47. p.

³⁸ Uo. XII/6. 21. 12. p.

tást” a jövőben ne vegye igénybe, mert az „... főként a nőtlen tanítók részéről nagy nehézségekbe ütközik”.³⁹ Ezt a javaslatot az iskolaszék egyhangúlag elfogadta.

A megye tanítói, az ország tanítóival egyetértésben, nem nyugodtak bele anyagi helyzetük sivárságába. Rendszeresen kérelmekkel ostromolták feletteseiket fizetésük rendezése miatt. A tanítók anyagi helyzetének javítása az országos fórumokon is rendszeresen előtérbe került. Az 1870. aug. 15–18 között Pesten tartott egyetemes tanítógyűlésen is foglalkoztak a tanítók helyzetével; anyagi körülményeik javításával, képzésükkel stb. A későbbi tanítógyűléseken is állandóan visszatérő gondolat volt a tanítók anyagi helyzetének javítása.

A korabeli országos és a helyi sajtó is nagy figyelmet fordított a tanítókra, az iskoláztatás körülményeire, a népnevelés állapotára. A Nyíregyházán 1880-tól megjelenő Nyírvidék és az 1886-tól meginduló Szabolcs Szabadsajtó hetilapok hasábjain tanítók, közigazgatási szervek képviselői, „tanügybarátok” stb. sokszor igen szevedélyesen elemezték a tanítók helyzetét és annak megoldására szólították fel az illetékeseket. 1884-ben pl. a Nyírvidékben egy ismeretlen szerző a közművelődés területén dolgozókat anyagi vonatkozásban hasonlította össze. Biztos információra hivatkozva leírta, hogy „... a királyi operánál Tuolla Emma 18 000, Broul 16 000, a várszínháznál Blahánének 12 000, Pálmay Ilkának 9 000, Ujházinak 8 000, Nádaynak 7 000, Nagy Imrének 7 000, Hegyi Arankának 6 000, Prielle Cornéliának 6 000, Helvey Laurának 6 000 ft az évi fizetése . . . ugyanakkor az akadémikusok 600–800, a néptanítók 120–140 ft fizetéssel kénytelenek megelégedni”. Hangsúlyozta, hogy ezt az aránytalanságot, a nemzet felemelkedése érdekében, feltétlenül meg kell szüntetni s a néptanítók fizetését fel kell emelni. Gondolatait a következőkkel fejezte be: „... míg a közművelődési tényezők ily iszonyú aránytalanul javadalmaztatnak; míg a munka, a szorgalom ekképp lenézetik s a szemkápráztató külsőségek pedig érdemen felül dédelgettetnek, addig általános műveltségről ne beszéljünk Magyarhonban”.⁴⁰

Mások a tanítók készpénzbeli fizetésének ismeretében igazolják, bizonyítják, hogy közülük néhánytól eredményes tanítás nem várható el, mert idejük jelentős részét „életkereséssel” kell eltölteniök. 1889-ben pl. a megyében dolgozó tanítók fizetésének részletes kimutatásával igazolja a szerző, hogy néhányukat a béreseknél is rosszabbul fizetnek. Míg az izraelita felekezetű tanítók átlagban évi 450 ft felett keresnek, az állami és községek, valamint az ev. tanítók átlagban évi 350 ft-ból élnek, addig a ref. és a róm. kat. tanítók 250, illetve 200 ft fizetést kapnak. Legsúlyosabb a helyzet a gör. kat. tanítók esetében, akiknek átlagfizetésük a 180 ft-t sem éri el. A ref. tanítók közül pl. Cserepeskenézen csak 40 ft a tanító fizetése, a róm. kat. tanítók közül Magyar, Kopócsapátiban és Mándokon 30–50 ft-ot kapnak, a gör. kat. cserepeskenézi és pazonyi tanítónak 70, illetve 90 ft az évi készpénzbeli jövedelme. A cikk szerzője felteszi a kérdést: „Népnevelés hogyan jöjjön el a te országod, amikor azok, akiknek kezébe ezt az állami fontosságú ügyet letettük – nem kiváltképpen, de igen tekintélyes számban – béreseinknél is nyomorúságosabban vannak ellátva a megélhetés anyagi eszközeivel?”.⁴¹

³⁹ Ua. 1877. február 4.

⁴⁰ Nyírvidék. 1885. VI. évf. 5. sz. „Magyar színészek és néptanítók.”

⁴¹ Ua. 1889. X. évf. 37. sz. „Tanítók a vármegyében.”

A tanítótság egyéni és szervezett követeléseit elől végül is nem térhetett ki a kormány. Először az 1875. évi XXXII. tc. majd, az újabb tiltakozás hatására, az 1891. évi XLVIII. tc. kiadásával rendezte a tanítók nyugdíját, a felekezeti iskolákban működő tanítók fizetését pedig az 1893. évi XXVI. törvénnyel legkevesebb 300 ft-ban állapította meg. Ezt követte még az 1907. évi XXVII. tc. megalkotása, amely a felekezeti iskolákban működő tanítóknak a községi iskolák tanítóihoz hasonló fizetést írt elő.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a nyomasztó tanítóhiány készítette az iskolafenntartókat arra, hogy tanítóik képzését megoldják. A nem képezett tanítók eredménytelen munkája annak tulajdonítható, hogy téves és hiányos elemi ismeretekkel rendelkeztek, valamint tanításukat különböző okok miatt elhanyagolták. A képzéssel rendelkezők pedig elsősorban anyagi nehézségeik, egyházi teendőik miatt kevés eredményt értek el. A tanítók anyagi megbecsülésének hiánya, jövedelmük egy részének természetbeli jellege, az iskolafenntartó egyházaktól való egyéb elvárások teljesítése stb. idejük és energiájuk tetemes részét kötötte le. Ezért – Kunfi Zsigmond szavaival élve – „... ezek a tyúkokkal, ocsúval, legeltetési joggal, tojással és darabfával fizetett tanítók . . .” az iskolai oktatás és nevelés területén jó eredményt nem értek el. Ugyanis az eredményes oktatás és nevelés elengedhetetlen feltétele, hogy a pedagógusok anyagi gondok nélkül, jó elméleti felkészültséggel, megfelelő hivatástudattal éljenek, mert „... tanítani, gazdálkodni s egyúttal a korábbi években elsajátított elméleti ismereteket tapasztalati tényekkel egybevetve folytonos tanulmányozás által tisztázni . . . már ördögösség, még annak is, kiben megvan a hivatása iránti lángoló szeretet”.⁴²

⁴² Ua. 1889. X. évf. 31. és 32. sz.